

3.3. Metsaküla

3.3.1. Asustuse kujunemise ajalugu

Enne 19. saj asusid tänase Metsaküla piirkonnas ümbritsevate külade – Neeme, Kuralase ja Tohku – metsad⁹⁷, põllud ja niidud⁹⁸ ning ainukese hoonena ait (*Scheune*) hilisema metsavahikoha asukohas tänapäeval Niidimetsa maaüksusel looduskaitsealusest Kuralase tammest (reg nr KLO4000637) sadakond meetrit läänes. Rahvuspargi piiri taga asus 1849. a Tagamõisa maade kaardi järgi⁹⁹ talukoht tänapäeval Sarapiku maaüksusel. Sama koht tänapäeval piirides on näidatud 1868. a Tagamõisa mõisamaade kaardil¹⁰⁰, 1871. a Tagamõisa maade kaardil¹⁰¹ ja muudetud piiridega 1913. s Tagamõisa maade kaardil¹⁰². Tänapäevaks hävinud talu järgi on nime saanud Sarapiku järv (või vastupidi).

Joonis 55. Sarapiku talu rahvuspargi piire taga, vanim Metsaküla talu rahvuspargi lähikonnas. Väljavõte 1849. a Tagamõisa maade kaardist. EAA, f 3724, n 5, s 2219, l 3k.

Joonis 56. Poopuu koht (1946. a kaardil nimetatud Metsa) rahvuspargi piiri taga, näide nn „platsiküla“ uudistalust. Väljavõte 1913. a Tagamõisa maade kaardist, millele on peale joonistatud mõisa 1925. a tükeldamise järgsed piirid, kui mõisamaa jagati talude vahel. EAA, f 3724, n 4, s 1136, l 1k.

19. saj II poolel¹⁰³ rajati Metsaküla nn „platsikülana“¹⁰⁴. Platsiküla mõiste pärineb 19. sajandist, mil kehvemad mõisamaad nn platsideks jagati ja sulaste või vabadike perele kasutamiseks anti. Aastatel 1853-56 peetud Krimmi sõja järel jagati platsikohti endistele soldatitele.¹⁰⁵ Üheverstalisel kaardil 19./20. saj vahetusel on võimalik tänapäeval Metsaküla piirides (tollasel kaardil märgitud kui osa Kuralase külast) väljaspool rahvuspargi piiri loendada kümme talukohta (koos kahe metsavahikohaga), millest tänapäevaks on säilinud vaid üks – Paju. Hiljem on asunikutalu krundi piires, kuid algsest kohast eemale rajatud veel teinegi elukoht – Järve. Vilsandi rahvuspargi alale ei jää neist kumbki.

⁹⁷ 1796. a kaardidel Ninna Metz, EAA, f 2072, n 3, s 49a, l 1k ja EAA, f 2072, n 3, s 96a, l 1k.

⁹⁸ Samas.

⁹⁹ EAA, f 3724, n 5, s 2219, l 3k.

¹⁰⁰ LVVA, f 6828, n 4, s 448, l 1k.

¹⁰¹ EAA, f 3724, n 5, s 2220, l 4k.

¹⁰² EAA, f 3724, n 4, s 1136, l 1k.

¹⁰³ Puudub veel 1870. a Saaremaa kaardil, EAA, f 1418, n 1, s 6, l 1k ja 1871. a Tagamõisa maade kaardil, EAA, f 3724, n 5, s 2220, l 4k.

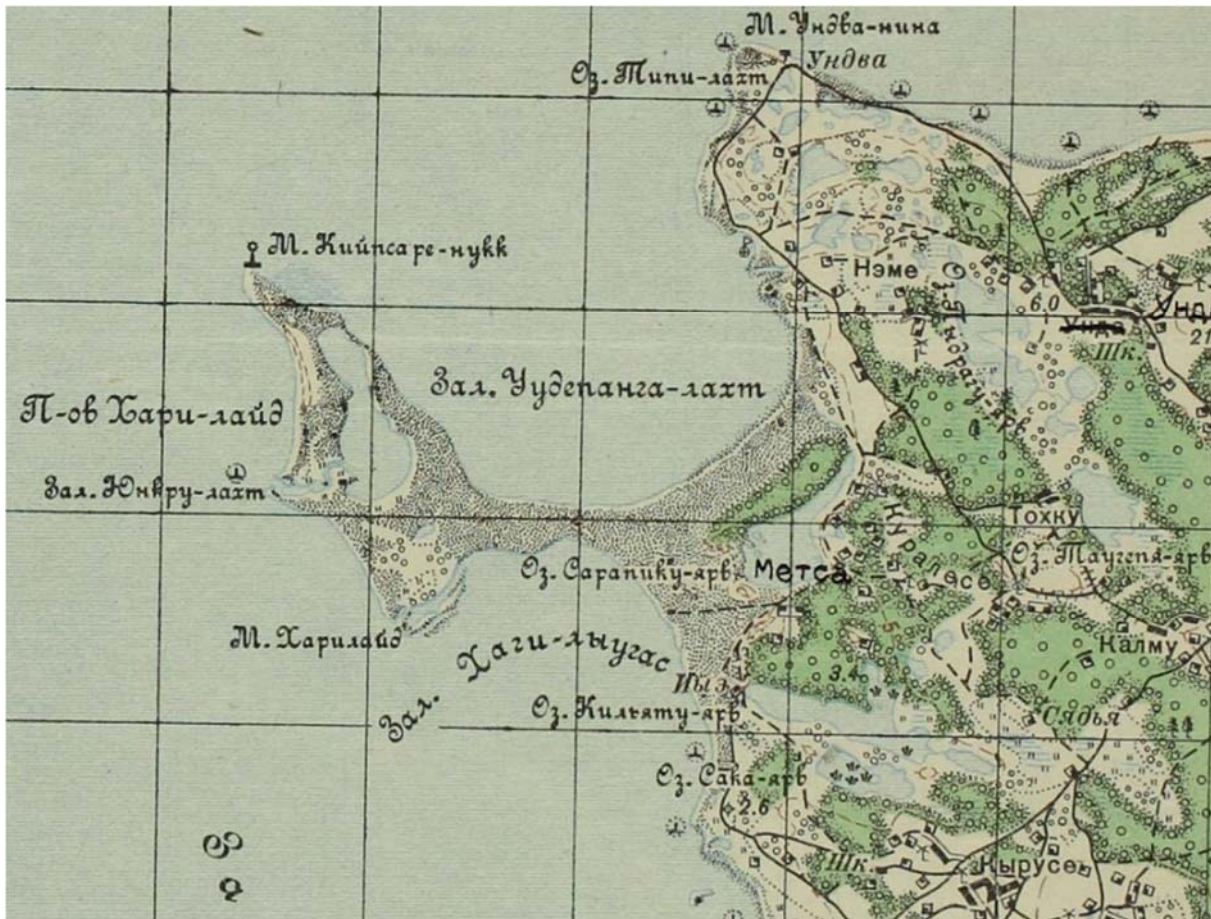
¹⁰⁴ Ülo Rehepapp „Saaremaa külade loend“.

¹⁰⁵ Inna Ligi kogumikus „Hiiumaa kultuuripärandist. Saaremaa kultuuripärandist.“ Kärda-Kuressaare 2011

http://projects.centralbaltic.eu/images/files/result_pdf/Cultural_heritage_result1-Hiiu_Saaremaa.pdf

1915. a suuremõõtkavalisel merekaardil¹⁰⁶ (M 1:150 000) on Harilaiu läänerannikul nimetatud kalurionnid (*Fischerhütte*). Huvitaval kombel on need sel kaardil ainukesed sõnaliselt väljatoodud kalurionnid Vilsandi rahvusparki piires.

1939. a Harilaiu kaitseala moodustamise plaanil¹⁰⁷ on kolm Harilaiul asuvate kalurionnide maadest (kokku 9 tükki, sh *Kalasadama* nimeline maatükk) ja üks maatulundustükk kaitsealast välja jäetud.

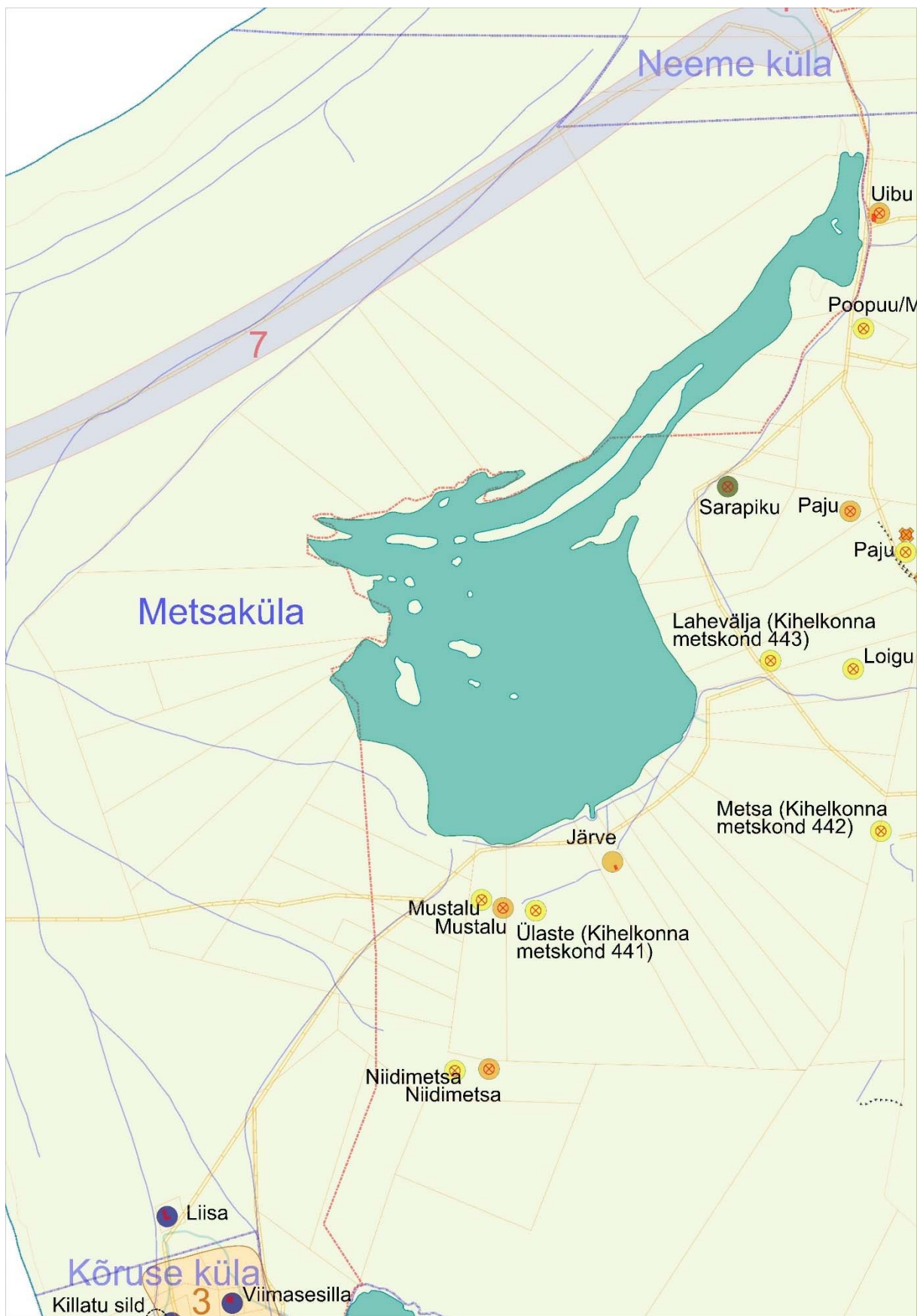
Joonis 57. Väljavõte üheverstalise kaardi alusele 1937. a valmistatud Eesti topograafilisest kaardist (M 1:100 000), Metsaküla platsitalud väljaspool rahvusparki piire idapool Sarapiku järve. ERA, f T-6, n 5, s 3 l 34k.

Hoonestusest jääb ainukesena rahvusparki piiridesse Liisa kinnistul asuv vundament, mis on rajatud pärast Eesti iseseisvuse taastamist 1991. a. Mitteelamuna on Harilaiu tipus Kiipsaare tuletorn, mille juures olnud

vahielamu on meri minema uhtunud. Harilaiu matkaraja alguses on mõned väikehooned külastajate teenindamiseks. Seega asustus Metsakülas rahvusparki piires puudub.

¹⁰⁶ ERA, f T-6, n 3, s 1325 l 1k.

¹⁰⁷ ERA, f 31, n 2, s 774, l 37k, alusplaaniks 1927. a kaart.

Joonis 54. Metsaküla rahvusparki jääva osa ja selle lähiümbruse talukohtade vanuseline areng ja paiknemine. Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ilmekad pärandkooslused (lilla ala, ajaloolised teekoridorid), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid (ruuge), külapiiir

(sinine katkendjoon), rahvusparki piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

Pärast sõda oli Metsakülas Kalinini nimeline kalurikolhoos ehk kaluriartell, Harilaiu ümbruses riigi maafondi reservmaa¹⁰⁸, mis hiljem (1965) liideti kolhoosiga *Kommunism*¹⁰⁹. 1989. aastaks (1982) ühines kalurikolhoosiga *Saare Kalur*¹¹⁰. 1977. a kaardi järgi käsitleti Metsaküla administratiivselt koos tänase

Neeme külaga ning osaliselt Kuralase, Tohku ja Undva külaga¹¹¹, kuid 1989. aastaks on kaardil ära toodud ka väiksemad külad¹¹². Seejuures Metsaküla ei ole mainitud ka 1989. a kaardil ja tänane küla on jagatud Neeme küla (Harilaiu poolsaar ja selle ümbrus) ja Kuralase küla vahel.

3.3.2. Hoonestus

Hoonestusest asub Metsakülas rahvusparki piires Kiipsaare tuletorn ja Liisa kinnistul asuv vundament. Lisaks on mõned väikesed Riigimetsa Majandamise Keskusele kuuluvad väikehooned (teenindushoone ja kuivkäimlad) Harilaiu puhkekohas, kust saab sooritada jalgsi matka tuletorni juurde.

25 m kõrguse Kiipsaare tuletorni ehitas ettevõtte Maximilian Arronet & Otto de Fries Harilaiu poolsaarele Kiipsaare nuki keskele (u 100 m kaugusele rannast) 1933. a. Veel 20. saj keskel asus tuletorn nuki keskel¹¹³, kuid mereprotsesside tulemusel on nukk liikunud idapoole ja tuletorn on jäänud merre. Lainetuse tulemusel vajus merepoolt küljest ilma pinnase toeta jäänud tuletorn 1992. a viltu. Aastatel 1992-2008 tunti teda Saaremaa *Pisa* tornina. 2008. a ajas tuletorn end taas püsti.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa hoonestuse kohta vt ptk 3.17.2, lk 289. Põhjalikumad soovitusel ehitustöödeks on esitatud ptk 3.17.3 lk 322.

Joonis 58. Kiipsaare tuletorni asukoht 1938. a kaardil poolsaare keskel. ERA, f 31, n 3, s 8814 l 78k.

Foto 100. Kiipsaare tuletorn 2006. a, kui torn oli viltu. Foto CC BY 3.0.

¹⁰⁸ 1952. a kaart ERA, f R-1, n 16, s 100, l 680k, 1960. a Kingissepa rajooni põllumajanduslik kaart ERA, f T-6, n 5, s 44, l 10k, 1977. a kaart ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

¹⁰⁹ 1977. a kaart ERA, f T-6, n 5, s 70, l 1k.

¹¹⁰ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 1k.

¹¹¹ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 1k.

¹¹² ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 1k.

¹¹³ 1951. a kaart ERA, f R-1, n 16, s 82 l 61k.

Liisa maaüksusel asuv vundament on rajatud 20./21. saj vahetuse paiku.

Foto 101. Vundament Metsakülas Liisa maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

RMK teenindushooned matkajatele on samuti püstitatud viimastel kümnenditel.

Foto 102. RMK teenindushooned Harilaiu matkaraaja alguses. Foto Mart Hiob 2016.

3.3.3. Militaar- ja merepärandi objektid

Kiipsaare tuletorni võib lugeda merepärandi objektiks. Tuletorni funktsiooni täitis ehitis 1992. aastani. 2009. aastani oli Kiipsaare tuletorn kasutusel päevamärgina. Tänapäevaks on Kiipsaare tuletorn navigatsioonimärkide andmekogust kustutatud¹¹⁴.

Militaarpärandist asub tänase rahvusparki piirides maaüksusel Vilsandi rahvuspark 35 kahe nõukogudeaegse sõjaväehitise jäänused – piirivalve vaatepunkter ja betoonist punkter.

Foto 103. Nõukogude sõjaväe betoonpunkti vare. Foto Mart Hiob 2016.

3.3.4. Teedevõrk

Kuigi rahvusparki jääv piirkond ei ole olnud asustatud, on rannale, niitudele ja metsadele ligipääsemiseks kasutatud teedevõrku, mis viis ka 19./20. saj vahetusel asutatud väiketallude

juurde väljaspool rahvusparki. Harilaiu poolsaarel asuvate kalurionnideni viivaid teid ei ole ajaloolistel kaartidel näidatud. Tegemist on liivase pinnasega, kuhu teede rajamine ei ole

¹¹⁴ <http://www.saaremaa.ee/?id=2896>. Saaremaa turismiinfo.

lihtne. Tee on viinud lähemal, maaüksusel Kihelkonna metskond 77 (30101:001:0325) asunud kalurionnideni.

Tänapäeval viib tee kuni RMK teenindushooneteni Vilsandi rahvuspark 35 maaüksusel (30101:001:0707).

Nimetud tee ei ole näidatud ajaloolistel kaartidel. Ajalooline teekoridor on autoga

läbitav lõuna poolt Sarapiku järve suunas, kuid järveni autoga sõita ei saa, küll aga pääseb jalgsi. Ajaloolised teesihid on sageli olemas ning nende puhastamise korral on võimalik ajalooline teedevõrk taastada. Kui aga puudub vajadus juurdepääsude loomiseks, ei ole teede taastamine mõttekas.

3.3.5. Sadamakohad, lautrid

1922. a merekaardil¹¹⁵ on Harilaiul märges, et seal on kalameeste maja. Kalameeste onnid (venekeelne lühend *Cap* ehk *Capau*, kuurid) on näidatud ka üheverstalisel kaardil nii Harilaiu poolsaarel, poolsaart Saaremaaga ühendaval

säärel kui ka sellest lõunas tänapäeval maaüksusel Kihelkonna metskond 77 (30101:001:0325). Nimetatud kalurionnide juures on asunud ka lautrid, mis aga ei ole tänapäeval enam kasutusel.

3.3.6. Kiviaiad ja sillad

Metsaküla rahvusparki piiridesse jäävas osas ei ole teadaolevalt ajalooliselt asunud kiviaedu ega sildu.

3.3.7. Külastustaristu

Metsakülas asub oluline turismiobjekt Saaremaal – Kiipsaare tuletorn ja Harilaiu poolsaar. Selle küllastamiseks on Riigimetsa Majandamise Keskus ette valmistanud külastustaristu (puhkekoht) Harilaiu poolsaare alguses (parkla, rahvusparki tutvustav infotahvel, varjualune, kattega pink-laud,

kuivkäimlad, vt Joonis 59, ala nr 16), tähistatud matkarajad (6 km ja 10 km pikkune rada, ala nr 17), poolsaare keskel, matkaraja ääres telkimisala (puukuur, kaetud lõkkekoht, pinklaud, telkimisala, käimla) ning Kiipsaare tuletorn, tuletorni vahi maja jäänused (ala nr 15) ja Harilaiu poolsaar laiemalt.

¹¹⁵ ERA, f T-6, n 3, s 1261, l 1k.

Joonis 59. Ühiskondlikult olulised alad Metsaküla rahvusparki jäävas osas (helerohelised alad ja helesinised teed – RMK puhkekoht, matkarajad ja Kiipsaare tuletorni ümbrus) ja ilmekad pärandkooslused (lilla ala – Harilaiu poolsaare läänerannik). Joonisel on tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid (ruuge), külapäär (sinine katkendjoon), rahvusparki piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja hävinud ehitised (Kiipsaare tuletorni vahi hoone ja paadikuurid Kelbanuki juures). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

3.3.8. Ilmekad pärandkooslused

Metsaküla tähelepanuväärseim maastik on Harilaiu poolsaar, mis metsastati pärast sõda, kuid on viimasel kümnendil saanud osaliselt tagasi oma algse ilme liivaluidetega. Selline taastamine on aga tekitanud ka arutelu.

Harilaid on umbes 4 km pikkune poolsaar, mis asub Tagamõisa poolsaare jätkuna Saaremaa loodetipus. Harilaid võeti looduskaitse alla 1924. aastal. See koosneb põhiliselt liivast ja klibust, liivaste rannavallidega. Poolsaart

iseloomustab liigirikas ja kaitsealuste taimede poolest rohke floora. Soontaimi on registreeritud üle 300, millest kaitsealuseid liike on 20. Samblaliike on 100 piires, neist 4 on Eestis haruldased.

Harilaiu poolsaarel asuv Laialepa laht oli kunagi merega ühenduses Junkru lahe kaudu. Mere tegevuse ja maa kerkimise tulemusena on lahest saanud järv ja tuletorni ümber olnud maismaa on liikunud ida suunas nagu näitab

ilmekalt üheverstalise kaardi võrdlus tänapäevasega.

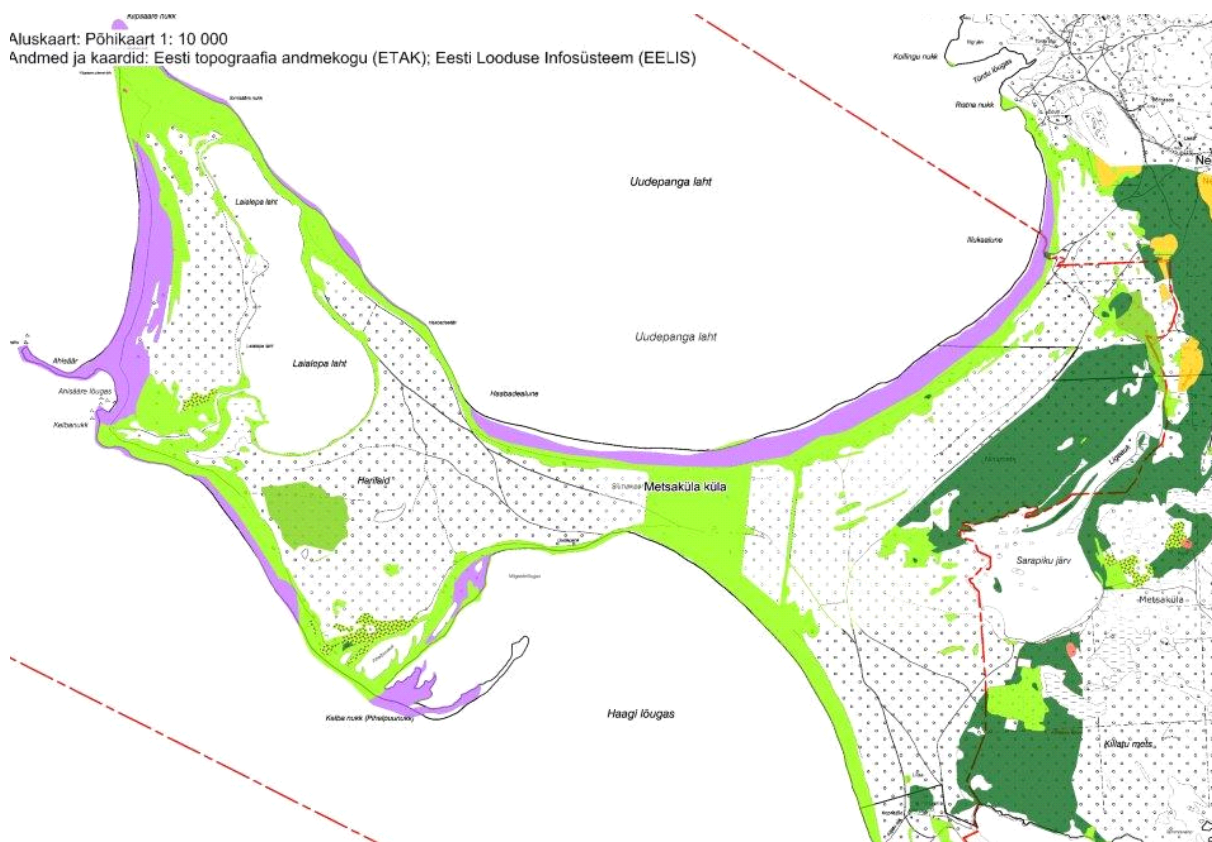
Foto 104. Taastatud liivikud Harilaiu poolsaare juures. Foto Mart Hiob 2016.

Samuti on märkimisväärne Tagamõisa poolsaar üldisemalt, kus leidub mõnekümnel ruutkilomeetril kuni 20 järve ja järvikut. Osaliselt rahvusparki jääv Sarapiku järv on nende seas üks Eesti saarterikkamaid järvi, kus leidub vähemalt 12 saarekest. Järve suurus on umbes 40 ha, suurim sügavus 2,5 m.

Maastikumuudatusi näitab Eesti Maaülikooli 2014. a töö „Matsalu ja Vilsandi rahvuspargi maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“, kus Metsaküla rahvusparki jäävas osas on I klassi maastikena määratletud säilinud ajaloolised metsaalad Sarapiku järve ääres, lagedad alad ja rohumaad rannikul, taastatud liivikud Harilaiu poolsaare maakitsusel (Silmakaelal, eesmärgiga taastada avatud maastik ja sellele iseloomulikud looduslikud kooslused) ning puisniidulaadne ala Harilaiu poolsaarel. Valdavas osas on aga endised avatud alad ja niidud metsastunud ja võsastunud (joonisel värvimata alad).

Ilmekaks pärandkoosluseks saab lugeda eelkõige Harilaiu poolsaare läänerannikut (vt Joonis 59, ala nr 6).

Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvuspargi Lääne-Saaremaa osa ilmekate pärandkoosluste kohta vt ptk 3.17.3, lk 322.

Joonis 60. Väljavõte Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvuspargi maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Metsaküla rahvusparki jäävas osas. Joonisel on näidatud I klassi maastikud, mis võivad olla nii rohumaad (suures osas endised karjamaad), puisniidulaadse alade puude ja põõsastega, mets. Rahvuspargi piir on punase joonega, külapiir musta joonega. Tingmärkide seletust vt Joonis 8, lk 39.

3.3.9. Muinsuskaitsealused objektid

Metsakülas ei asu muinsuskaitsealuseid objekte.

3.3.10. Elanike küsitluse tulemused

Elanike puudumisel ei ole Metsaküla elanikke küsitletud. Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi

rahvusparki Lääne-Saaremaa osa elanike küsitluse kohta vt ptk 3.17.5, lk 337.

3.3.11. Väärtuslike külaosade ettepanek

Põhjusel, et Metsakülas ei ole rahvusparki piirides ajaloolist külastruktuuri ja tänapäevane hoonestus piirdub ühe vundamendi, tuletorni ja väikeehitistega, ei ole Metsakülas määratud väärtuslikke külaosi. Ajaloolise asustuse puudumise tõttu ning piirkonna looduslikkuse säilitamise huvides ei

ole soovitatav alalise uushoonestuse rajamine Metsakülas rahvusparki piirides. Hästi põhjendatud puhkudel (nt juurdepääs, ehitusala loogiline asukoht, topograafilised eripärad) on lubatud ka erandlikud lahendused.

Tabel 7. Metsaküla rahvusparki jääva osa väärtuslikkuse analüüs vastavalt eelnevalt määratletud kriteeriumitele.

Kriteerium	Hinnang
I Unikaalsus, erakordsus	Metsaküla rahvusparki jäävas osas ei ole oluliselt säilinud ajaloolist külastruktuuri, mistõttu ei saa küla hinnata rahvusparki piires erakordseks. Küla põhihoonestus jääb rahvuspargist välja. Tegemist on madalaima tasemega.
II Ehitiste väärtuslikkus	Metsaküla rahvusparki jäävas osas ei leidu peale Kiipsaare tuletorni teisi ajaloolisi ehitisi. Tegemist on madalaima tasemega.
III Elanike ja omanike hinnang oma küla(osa)le	Metsaküla rahvusparki jäävas osas ei ole alalisi elanikke – on vaid ühe hoone vundament, RMK väikehooned ja kiipsaare tuletorn. Elanike vähesuse arvu tõttu ei ole uuritud kohalike hinnangut.
IV Kultuurimaastike iseloomustus	Metsaküla rahvusparki jäävas osas on väärtuslikum Harilaiu poolsaare läänerannik, mis on olnud kalastuspiirkond, meresõidu märk (Kiipsaare tuletorn) ja tänapäeval oluline külastussihtpunkt Vilsandi rahvusparkis. Kunagised karjamaad on metsastunud, Harilaiu poolsaart on metsastatud, kuid viimasel ajal on püütud taastada kunagisi liivikuid. Tegemist on keskmise tasemega.
V Asustusjälgede säilivus	Asustusest on Metsaküla rahvusparki jäävas osas vaid üks uus hoone vundament. Tegemist on madalaima tasemega.
VI Visuaalne ühtsus, rikkumatus	Külastruktuuri vähesuse tõttu Metsaküla rahvusparki jäävas osas on tegemist madalaima tasemega visuaalse ühtsuse osas.

